

UDK 81'25
Pregledni rad

Kristina PALAJSA-BACKOVIĆ (Podgorica)

Institut za strane jezike – Podgorica
palajsa@t-com.me

Goran DRINČIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i književnost – Podgorica
gorandr@t-com.me

PREVOĐENJE STRUČNIH TEKSTOVA U TEORIJI I PRAKSI: TEORIJSKI OKVIR, PREVODILAČKE METODE I PROCEDURE

U ovome radu autori daju pregled teorijskih znanja koja se nalaze u pozadini uspješnog procesa prevođenja. Govori se o korelaciji između osnovnih postulata teorije prevođenja i onoga što prevodioci stručnih tekstova primjenjuju u svome radu, odnosno o načinu izbora adekvatnih prevodilačkih pristupa, metoda i procedura te se upućuje na važnije autore i izvore referentne literature u toj oblasti.

Ključne riječi: prevođenje, jezik struke, teorija prevođenja, prevodilačke metode i procedure

O procesu prevođenja

Mnogo je različitih definicija prevođenja i pogleda na taj proces kako u teoriji prevođenja i primijenjenoj lingvistici, tako i u laičkoj javnosti. Različita shvatanja samog pojma mogu se, prema Hlebecu, grupisati u tri osnovne koncepcije pod nazivima: lingvistička, filološka i komunikacijska. Prema Katfordu, kao predstavniku ove prve, „prevođenje je zamena tekstualnog materijala u jednom jeziku /izvorniku/ ekvivalentnim tekstualnim materijalom u drugom jeziku /cilju/“. U okviru svoje filološke koncepcije Stojnić kaže da je prevođenje „obaveza da se u prevodu sredstvima kojima raspolaže jezik na koji se prevodi, u celini i pojedinostima ostvari smisaoni, sadržajni, i žanrovsko-stilski ekvivalent originala, u kome bi forma i sadržina u jeziku prevoda činila isto dijalektičko jedinstvo koje predstavlja original“. Na kraju,

pristalica komunikacijskog pristupa definisanju prevođenja Vladimir Ivir navodi da se ono sastoji „u pretvaranju poruke/misli, osjećaja, želje, naredbe/ prethodno izražene jednim jezikom u jednakovrijednu poruku izraženu nekim drugim jezikom“. U nastojanju da prevaziđe razlike u definisanju termina, Hlebec prevođenje definiše kao proces koji se sastoji od „prestvaranja i modifikacije. Prevodno prestvaranje je kodiranje kojim se omogućava da se intencije izražene u jednom kodu /izvornika/ ponovo realizuju u poruci izraženoj u drugom kodu /teksta cilja/. Prevodna modifikacija je proces ili stanje u kome se menjaju intencije izvornika, a koji se pridružuje prestvaranju u okviru istog teksta“ (1989: 6–7).

Sva kompleksnost prevodilačke djelatnosti i pogrešnost stava prisutnog u laičkoj javnosti da je za uspješno prevođenje dovoljno vladati jezikom izvorom i poznavati jezik *cilj* nazire se već i samim uvidom u navedene definicije. Ponekad se, kako navodi Kristal, s razlogom kaže da nema posla složenijeg od prevođenja – što je tvrdnja u koju nije teško povjerovati ako se u obzir uzmu sve varijable uključene u taj proces. Prevodioci, naime, osim poznavanja jezika izvora moraju imati i dobro razumijevanje oblasti znanja na koju se odnosi izvorni tekst, kao i svih društvenih, kulturoloških i emocionalnih konotacija koje je potrebno prenijeti u jezik cilj kako bi se postigao namjeravani efekat (2010: 354). Govoreći o znanjima potrebnim samo za početni segment u procesu prevođenja, interpretaciju izvornika, Hlebec navodi da prevodilac mora raspolagati i lingvističkom kompetencijom za tekstualnu analizu originala, književnom kompetencijom za interpretaciju umjetničkih tekstova te poznavanjem vanjezičke situacije na koju se upućuje u originalu. Prevodiocu naučnih i stručnih tekstova potrebno je i ovladavanje terminologijom i datom stručnom oblašću, kao i poznavanje pravila stilske upotrebe. Tu su i intertekstualnost, sposobnost uočavanja stila i tekstualne interpretacije, enciklopedijsko znanje o referencijalnoj stvarnosti, svijest o stilističkim nivoima kakvi su društveni, socijalni, kulturni, dramatički i tako dalje (1989: 14–19). Sve te varijable bitno utiču na odabir riječi, gramatičkih i rečeničnih struktura i stila što sve skupa prijevod čini manje ili više uspješnim.

Sljedeći segment u prevodilačkome procesu, prekodiranje, iziskuje dodatne kompetencije u vidu poznavanja jezika cilja, kompetencije kontrastiranja, znanja o kulturi primaoca, kao i poznavanje načina za prenošenje izvornih intencija. Za uspješan prijevod neophodno je i zauzeti stav u skladu sa vrstom čitalačke publike kojoj je prijevod namijenjen, te donijeti odluke o stepenu doslovnosti, načinu prenošenja intencija, izvornog stila, slika i asocijacija i tome slično (v. Hlebec, 1989: 21–168), u čemu determinišuću ulogu ima poznavanje teorijskog okvira u pozadini procesa prevođenja, odnosno svijest o raspoloživim pristupima prevođenju tj. prevodilačkim metodama i procedurama.

Prevodilačke metode

Cilj je prevođenja, piše Kristal, postizanje semantičke ekvivalencije između jezika izvora i jezika cilja. Naravno, potpuna ekvivalencija nije moguća, savršenu paralelu nije moguće napraviti čak ni prilikom parafraziranja u okviru istog jezika – jedan dio informacija uvijek se gubi. Uspjeh prijevoda zavisi od svrhe za koju je urađen, koja s druge strane, reflektuje potrebe ljudi za koje je urađen. Primjera radi, kod pragmatičkog prijevoda pažnja se posvećuje isključivo preciznosti i poznavanju oblasti, kod estetskog prijevoda u fokusu je očuvanje emocionalnoga i kognitivnoga sadržaja rada, dok se kod etnografskih ili sociolingvističkih prijevoda puna pažnja posvećuje kulturološkim obrascima autora i čitaoca. Naravno u praksi većina prijevoda predstavlja mješavinu tih teorijskih tipova, čime se odslikava kompleksna realnost jezika u upotrebi (2010: 354).

Prevodiocu u procesu dekodiranja izvorne poruke (intralingvalno prevođenje) i njenom izražavanju na jeziku cilju (interlingvalno prevođenje) na raspolaganju stoje brojne prevodilačke metode i procedure, a njegova stručnost i senzibilitet imaju presudnu ulogu prilikom odabira odgovarajuće. Napravivši podjelu između to dvoje, Njumark navodi da se prevodilačke metode odnose na cijeli tekst, dok se procedure koriste za rečenice i nešto manje segmente (1988: 81).

Kad govorimo o prevodilačkim metodama, dilema je najčešće između doslovnog (*word-for-word, literal translation*) i slobodnog (*free translation*) prevođenja.¹ Doslovno ili bukvalno prevođenje podrazumijeva apsolutnu vjernost originalu. To nas dovodi do pitanja da li je uopće moguće apsolutno vjerno prenijeti svaki dio sadržaja poruke iz izvornog jezika. Ivir smatra da prevodilac uopšte ne treba da teži apsolutnoj vjernosti već ekvivalenciji, jer je upravo ona „ključni pojam u prevođenju“ (1985: 85). Po Hlebecu, ekvivalenciju možemo postići ili dodavanjem intencija (*overtranslation*) ili njihovim oduzimanjem (*undertranslation*), pri čemu intencije zapravo čine „značenje koje se pripisuje određenom tekstu, nezavisno od stvarnih namera, osećanja i želja pošiljaoca“ (1989: 8). S druge strane, slobodno prevođenje ne traži apsolutne ekvivalente i samim tim prevodiocima nudi mnogo veću slobodu. Najekstremniji vid te vrste prevođenja je opisno prevođenje ili parafraza, koje umjesto odgovarajućih ekvivalenata nudi definicije i objašnjenja termina. Ipak, rijetki su slučajevi da kroz cijeli prijevod dominira samo jedna ili druga metoda. One se najčešće kombinuju, jer se samo na taj način mogu dopuniti i adekvatno prenijeti značenja termina iz izvornoga teksta. Kod prevođenja

¹ Kristal o ovima govori kao o nivoima prevođenja (v. 2010: 354)

stručnih tekstova, preovladava primjena prve metode, dok se u segmentima u kojima to nije moguće ili će ne postoje adekvatni ekvivalenti u jeziku cilju primjenjuje postupak opisnoga prevođenja. Naravno, između te dvije krajnosti nalaze se brojne druge metode čiji se pristup interpretaciji izvornoga teksta i njegovoj reprodukciji može grafički ilustrovati na sljedeći način (v. Njumark, 1988: 45):

<u>Naglasak na jeziku izvoru</u>	<u>Naglasak na jeziku cilju</u>
Prevođenje riječ za riječ	Adaptacija
Doslovno prevođenje	Slobodno prevođenje
Vjerno prevođenje	Idiomatsko prevođenje
Semantičko prevođenje	Komunikativno prevođenje

Svaka od navedenih metoda ima svoju svrhu i može pomoći prevodiocu u datom trenutku. Odabir poželjne metode za konkretni prevodilački zadatak zavisice od vrste teksta, primaoca prijevoda, konteksta, raspoloživoga vremena i drugih faktora. Ipak, po Njumarku, samo semantičko i komunikativno prevođenje kao metode koje se nalaze između krajnosti u vidu adaptacije odnosno prevođenja riječ za riječ ispunjavaju dva glavna cilja prevođenja – preciznost i ekonomičnost izraza². Semantičko prevođenje, nastavlja on, razlikuje se od vjernog po tome što se veća pažnja posvećuje estetskoj vrijednosti izvornog teksta, pri čemu se tamo gdje je to neophodno pravi kompromis na uštrb značenja da bi se, primjera radi, izbjeglo ponavljanje glasova ili leksema u verziji na jeziku cilju. S druge strane, kod komunikativnog prevođenja prevodilac nastoji da proizvede identično kontekstualno značenje originala na način da su i sadržaj i jezik lako prijemčivi i razumljivi čitaocima. Nadalje, semantičko prevođenje lično je i individualno, slijedi tok misli autora, dok prevodilac dodaje intencije i nastoji da prekopira pragmatički efekat originala. Komunikativno prevođenje je socijalno, koncentrisano na poruku, a prevodilac oduzima intencije i piše prirodnim stilom. Kako dolazi do kognitivnog i pragmatičkog gubitka, semantički prijevod obično je inferioran u odnosu na original, dok je komunikativni prijevod često bolji od svog izvornika (v. Njumark, 1988: 46–47).

² Pri tom, semantičko prevođenje koristiće se za ekspresivnije tekstove, dok će se komunikativna metoda upotrebljavati za informativni diskurs (v. Njumark, 1988: 47).

Prevodilački postupci i procedure

Prevodilačke procedure podrazumijevaju individualne postupke kojima prevodilac pribjegava u cilju rješavanja dilema odnosno prevazilaženja konkretnih poteškoća sa kojima se susrijeće u tekstu. Primjera radi, u slučaju nepostojanja formalnih korespondenata, odnosno tzv. nultih odnosa između jezika, prevodilac se u cilju premošćivanja leksičke praznine u jeziku cilju može odlučiti za različite prevodilačke postupke kao što su opisno prevođenje, kalkiranje ili pozajmljivanje. Takvi postupci su mnogobrojni, a na ovome mjestu izdvojicemo nekoliko onih koji se najčešće koriste u prevođenju stručnih tekstova. To su transferencija (*transference*), transpozicija (*transposition*), priznati prijevod (*recognised translation*) i neologizmi (*neologisms*).

Transferencija podrazumijeva doslovno prebacivanje riječi iz izvornog jezika u tekst jezika cilja. Na taj način u tekstu se zadržava duh stranog jezika i kulture, dok se domaća leksika u izvjesnoj mjeri siromaši, odnosno bogati stranim terminima. Ta procedura često se primjenjuje prilikom prevođenja vlastitih imena i geografskih naziva, a koristi se i za prevođenje naziva međunarodnih organizacija, institucija i zvaničnih dokumenata (npr. *Red Cross* – Crveni krst; *International Committee* – Međunarodni komitet; *bioterrorism* – bioterorizam; *European Commission* – Evropska komisija). Po Njumarku, transferencija se koristi i za naslove još neprevedenih književnih i umjetničkih djela, nazive privatnih kompanija i institucija, nazive ulica, adresa itd. (1988: 82).

Transpozicija podrazumijeva promjene u gramatičkoj strukturi prilikom prevođenja sa izvornog jezika na jezik cilj (npr. promjena gramatičke kategorije broja ili roda ili prevođenje glagola prilogom, imenice glagolom itd.). Za razliku od drugih procedura koje se tiču domena leksike, transpozicija se jedina tiče gramatike i gramatičkih struktura, a razlog za njenu primjenu treba tražiti u razlikama između gramatičkih sistema različitih jezika. To se između ostaloga može videti na primjeru promjene klasa riječi, broja, česte upotrebe pasiva u engleskome jeziku koji se po pravilu u crnogorskom prevodi aktivom itd. Takođe, transpozicija obuhvata i slučajeve kada gramatička struktura izvornoga jezika ne postoji u jeziku cilju (npr. gerund u engleskom jeziku).

Priznati prijevod postupak je kojim se zahtijeva korišćenje zvaničnih i opštepriznatih prevodnih ekvivalenata za određene termine na jeziku cilju. Ta procedura često se koristi prilikom prevođenja stručnih tekstova, jer već postoje utvrđeni termini struke koji sa sobom nose specifično značenje, te se stoga ti izrazi ne smiju modifikovati, već se treba nastojati uključiti što veći broj već usvojenih (djelimično standardizovanih) riječi i izraza iz date oblasti (npr. *delegate* – delegirati; *emergency* – vanredna situacija; *prevention* – prevencija;

nuclear accident – nuklearni akcident; *hazards* – hazardi). Iako na prvi pogled u nekim od datih primjera postoji i jednakovrijedan domaći ekvivalent (npr. *prevention* – sprečavanje; *hazard* – opasnost; *accident* – nesreća), s obzirom na to da se radi o već formiranim i ustaljenim stručnim terminima definisanim kao takvim u relevantnim zakonodavnim aktima (u konkretnome slučaju u Nacionalnoj strategiji za vanredne situacije Republike Crne Gore, Zakonu o zaštiti i spašavanju, Zakonu o prevozu opasnih materija itd.), prevodilac bi takvim izborom gotovo sigurno stvorio zabunu. Situacija je identična i u bilo kojem drugom domenu poput industrije, medicine, diplomatije, lingvistike, zaštite na radu, tehnologije, turizma, itd.³ jer u svakoj od tih stručnih oblasti postoji već definisan terminološki okvir čije ignorisanje može dovesti do pogrešaka u tumačenju. Upravo je to razlog zašto prevodilac stručnoga teksta mora dobro poznavati datu oblast i baratati ključnim konceptima i terminima iz nje na jeziku cilju, kako bi uvijek bio upotrijebljen odgovarajući standardizovani prevodni ekvivalent. Taj prevodilački postupak koristi se i prilikom prevođenja naziva međunarodnih organizacija i drugih relevantnih institucija (*International Atomic Energy Agency* – Međunarodna agencija za atomsku energiju; *Monitoring and Information Centre* – Centar za praćenje i obavještanje; *Disaster Preparedness and Prevention Initiative* – Inicijativa za spremnost i prevenciju katastrofa; *U.S. Department of Defense* – Ministarstvo odbrane Sjedinjenih država).

Na kraju, spomenućemo neologizme kao jedan od najvećih izazova za prevodioce stručnih tekstova. Radi se o novonastalim riječima skovanim kako bi se odgovorilo trenutnoj potrebi prevođenja, a koje je ponekad moguće i zadržati u jeziku cilju. Prčić ih definiše kao „leksičke i/ili sintaktičke inovacije koje nastaju pod uticajem engleskog jezika“ (2005: 124). Neologizmi podrazumijevaju i one riječi i fraze čije se značenje promijenilo i one koje su iznenada dobile neko novo značenje, kao i izvedenice, skraćenice, kolokacije itd. Prije nego što pribjegne toj prevodilačkoj proceduri, prevodilac mora biti posebno oprezan i provjeriti postoji li već sličan izraz, kako bi se izbjegla zabuna usljed upotrebe različitih termina za isti pojam. Tek kada se uvjeri u postojanje leksičke praznine u jeziku cilju, prevodilac se može upustiti u avanturu kreiranja novih leksičkih jedinica.

Najveći broj neologizama može se grupisati u kategoriju preoblikovanih, ali očiglednih anglicizama, kod kojih su i oblik i sadržina preuzeti od engleskih leksema (npr. *consolidate* – konsolidovati; *interoperability* – interoperabilnost; *refund* – refundirati; *synergy* – sinergija). Prilikom

³ Više o jeziku struke v. u Igor Lakić, *Analiza žanra: diskurs jezika struke*, Univerzitet Crne Gore, 1999.

prevođenja moguće je pribjeći i strukturnom prevođenju odnosno kalkiranju. Taj prevodilački postupak vezuje se prvenstveno za polimorfemske riječi i propisuje bukvalno prevođenje svakoga člana datog izraza s izvornog koda na jezik cilj, kao što je to u primjerima *user name* – korisničko ime, *first lady* – prva dama, *home banking* – bankarstvo od kuće itd. (Prčić, 2005: 179). Rezultat toga procesa su pozajmljenice tj. kalkovi, a često i nove jezičke konstrukcije koje ulaze u sistem jezika cilja i obogaćuju ga. Upotreba kalkova posebno je karakteristična za stručne tekstove i izvještaje (npr. *action plan* – akcioni plan; *feasibility study* – studija izvodljivosti; *external communication* – eksterna komunikacija; *rescue operation* – operacija spašavanja).

Osim kalkiranja, kao što smo već i naveli, u nedostatku odgovarajućih prevodnih ekvivalenata u našem jeziku, prevodilac može biti prinuđen da u nekim djelovima teksta primijeni i postupak opisnog prevođenja. U tome slučaju, nastoji se pružiti adekvatna definicija ili objašnjenje za riječi i koncepte koji se u odsustvu formalnog korespondenta drugačije ne mogu prevesti. Prevodni ekvivalenti dobijeni na taj način vrlo su slični definiciji date riječi ili fraze (v. Njumark, 1988: 83), ali su ponekad jedino i/ili najbolje rješenje (npr. *contingency fund* – fond za nepredviđene troškove; *cross-sectorial crisis* – kriza koja obuhvata više sektora; *wearer* – lice koje nosi (uniformu); Non-EU countries – zemlje koje nijesu članice EU).

Zaključak

Brojni su faktori koji utiču na prevodioca pri odabiru pristupa tekstu i procesu njegova prevođenja. Uz odlično poznavanje jezičkih sistema izvornog i ciljnog koda, naročito leksike i gramatike, neophodan uslov za dobar prijevod stručnog teksta je i dobro razumijevanje teme koje se obrađuje, bliskost sa sličnim modelima u jeziku cilju te, kao što smo ovim radom pokušali ilustrovati, poznavanje osnovnih postulata iz teorije prevođenja. Pri tom, prevodilačke procedure navedene u ovome radu samo su neke od najčešće korišćenih u prevođenju stručnih tekstova. Činilac kojem pri prevođenju treba posvetiti pažnju je i tip čitalaca kojima je prijevod namijenjen. Važno je znati da li referentnu grupu čine osobe koje su stručnjaci u datoj oblasti ili je riječ o nedovoljno informisanim osobama, kojima je neophodno pružiti dodatna objašnjenja.

U praksi se, kao što smo već istakli, pri prevođenju stručnih tekstova najčešće pribjegava vjernom prevođenju teksta. Prevodilac nastoji da izbjegne sve formulacije koje ne zvuče prirodno na jeziku cilju, ali vodeći pri tom računa prvo o poruci pa tek onda o formi i stilu, a sve u cilju postizanja osnovne svrhe prevođenja, odnosno zarad „neometanog prijema poruke“ (Hlebec,

1989: 80). Glavni cilj – bez obzira na izbor pristupa – ostaje isti, prevedeni tekst treba da bude što je moguće sličniji originalu, kako bi na svoje čitaoce ostavio isti utisak kao što je to bio slučaj sa izvornim tekstom.

Literatura

- Crystal, David. 2010. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hlebec, Boris. 1989. *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ivir, Vladimir. 1984. *Teorija i tehnika prevođenja*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Newmark, Peter. 1988. *A Textbook of Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall International.
- Palajsa, Kristina. 2009. *Prevođenje leksike iz oblasti civilne zaštite sa engleskog jezika*. Podgorica: Institut za strane jezike, Univerzitet Crne Gore. Neobjavljeni magistarski rad.
- Prčić, Tvrtko. 2005. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.

Kristina PALAJSA-BACKOVIĆ & Goran DRINČIĆ

ON TRANSLATING SPECIALIZED TEXTS IN THEORY AND PRACTICE: THEORETICAL FRAMEWORK, TRANSLATION METHODS AND PROCEDURES

In this paper, the authors provide an overview of the theoretical background needed for successful translation process. We discuss the correlation between the basic principles of the translation theory and their practical application by translators in the course of their work, i.e. deciding on the best options for adequate translation approaches, methods and procedures, while at the same time referring to major authors and reference materials in this area.

Key words: *translation, translation studies, translation methods and procedures.*